

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-86>

УДК 347.94

Леута О.С., Псьота О.В., Кошель В.В.Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Анотація. У науковій статті наведено інтерпретацію поняття «електронні докази» відповідно до чинного законодавства. Проаналізовано нормативну базу, що оперує даним поняттям. Виявлено проблеми, які існують на законодавчому рівні регулювання, що стосуються подання як оригіналів електронних доказів, так і їх копій до суду. Також у роботі акцентується увага на питаннях порядку та особливостей дослідження електронних доказів, їх оцінки судом, та на проблемах, що виникають та можуть виникнути на практиці у зв'язку з таким дослідженням та оцінкою судом. Авторами робляться висновки з даного питання, що мають певне науково-практичне значення для цивільного судочинства. Також запропоновано шляхи вирішення вищенаведених проблем шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

Ключові слова: доказування, доказова база, засоби доказування, електронні докази, електронний документ, цивільне провадження, цивільний процес.

Leyta Oksana, Psyota Oleksandr, Koshel ViktorCriminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University**SOME PROBLEMATIC ASPECTS OF THE USING
OF THE ELECTRONIC EVIDENCE IN CIVIL JUSTICE**

Summary. At the scientific statues, an interpretative understanding of «electronic proof» was imposed on the relevant legislation. Analyzed the regulatory framework, which is operative for understanding. Been affected by problems, they are based on the legislative regulation, which is worth the price of the original documents and their copies of them to the court. Also, the work has to emphasize respect for the order and specialties of further electronic evidence, judging them by the court, and the problems that can be used for practical work with such full law and special court. So, this work proposes noisy decision in the area of problems with the nobility of the introduction of the law. Having studied the scientific literature on this issue in detail, analyzing the ambiguous judicial practice, it is important to propose legislative changes that will conform to the general concept of electronic evidence in civil proceedings and trends in modern theory of proof through the prism of informatization of legal proceedings. Despite the existence of research and publications on this issue, the legal doctrine examined the issue of regulating the submission of both the originals of electronic evidence and their copies to the court and peculiarities of the study of electronic evidence, their assessment by the court is not in full. The vast majority of scientific research on this problem does not take into account the recent significant changes that occurred in the regulatory legal regulation of electronic evidence. Therefore, there is still a need for a detailed study of this problem with the aim of leveling the ambiguous application of the relevant normative provisions in judicial practice. So, civil justice plays an important role in the domestic justice system. The institute of proof plays an important role in the civil process. It is he who deals directly with such fundamental principles of civil proceedings as adversity.

Keywords: proof, proof base, means of proof, electronic evidence, electronic document, civil proceedings, civil process.

Постановка проблеми. За умови всеохоплюючого розвитку інформаційного простору та інформаційних технологій, розробки альтернативних способів обміну інформацією набуває все більш важливого значення нова форма існування інформації – електронна. З набранням чинності 15 грудня 2017 року нової редакції Цивільного процесуального кодексу в Україні була здійснена спроба законодавчого врегулювання деяких питань, що стосуються електронних засобів доказування. Зокрема, електронні докази були визнані самостійним засобом доказування у цивільному судочинстві. Однак неоднозначна практика застосування нормативних положень, що стосується використання електронних доказів, виявила наявність нечіткого, неповного законодавчого врегулювання подання як оригіналів електронних доказів, так і їх копій до суду та особливостей дослідження електронних доказів, їх оцінки судом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми застосування електронних доказів у цивільному процесі досліджували, зокрема, такі науковці як А.Т. Боннер, А.П. Вершинін, О. Воронюк, К.Б. Дрогозюк, А.Ю. Каламайко, Ю.С. Павлова та інші правники.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність досліджень та публікацій з даного питання, правова доктрина дослідила проблематику регулювання подання як оригіналів електронних доказів, так і їх копій до суду та особливості дослідження електронних доказів, їх оцінки судом не в повному обсязі. Переважна кількість наукових досліджень з даної проблеми не враховує останніх істотних змін, що відбулись у нормативно-правовому регулюванні електронних доказів. Тому й досі існує необхідність детального дослідження даної проблеми з метою нівелювання неоднозначного застосування відповідних нормативних положень в судовій практиці.

Мега статті. Детально дослідивши наукову літературу з цього питання, проаналізувавши неоднозначну судову практику, важливо запропонувати законодавчі зміни, що будуть відповідати загальній концепції електронних доказів в цивільному провадженні та тенденціям сучасної теорії доказування крізь призму інформатизації судочинства.

Викладення основного матеріалу. Поняття «електронні докази» набуло поширення ще у 70-х роках ХХ століття з появою так званих «машинних документів». Але у ті часи «машинні» документи фактично ототожнювались з письмовими доказами, адже вони нічим не відрізнялись від звичайних документів, які виготовлялись друкарським способом на папері [1, с. 84]. Сьогодні, зі стрімким розвитком мережі Інтернет та різноманітних інформаційно-телекомунікаційних систем, сучасні електронні носії можуть містити будь-яку інформацію не лише у вигляді тексту. Зокрема, це може бути графічна, звукова, аудіовізуальна, власне текстова інформація, а також будь-яке їх поєднання [2, с. 127].

Стрімка тенденція розвитку інформаційних технологій призвела до необхідності законодавця надати електронним доказам статусу самостійного засобу доказування нарівні з «традиційними» засобами (письмовими та речовими доказами, висновками експертів та показаннями свідків) шляхом запровадження до процесуальних кодексів положень щодо цього засобу доказування. Не став виключенням і чинний Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК).

Вважаємо, що запровадження у ЦПК такого нового самостійного засобу доказування як електронний доказ є спробою законодавця уникнути певних проблемних питань, що раніше виникали у судовій практиці з огляду на нормативну неврегульованість використання таких джерел доказової інформації. Як зауважує О. Воронюк, під час дослідження цифрової інформації через відсутність у процесуальних кодексах такого виду доказів як електронні, суди були змушені відносити звуко- та відеозаписи до речових доказів, а електронне листування, електронні документи – до письмових [3, с. 12]. Проте й досі існує низка недосконало врегульованих практичних питань їх використання.

З метою виявлення проблемних аспектів, спершу необхідно зазначити нормативну базу з даного питання. Так, відповідно до частини 1 статті 100 ЦПК електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [4]. Відповідно до положень частини 1 статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний до-

кумент - документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [5].

Перша проблема, яку треба розглянути, стосується посвідчення доказів. У ч. 2 ст. 100 ЦПК зазначається: «Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу» [4]. Проте варто наголосити на тому, що вищенаведений Закон втратив чинність 07.11.2018 року. Цієї ж дати набрав чинності Закон України «Про електронні довірчі послуги» № 2155-VIII (далі – Закон № 2155). Одним з найважливіших положень даного нормативно-правового акту є взаємне визнання українських та іноземних сертифікатів відкритих ключів та електронних підписів. Законом запроваджуються такі механізми, як електронна ідентифікація, електронний підпис, електронна печатка, електронна позначка часу, реєстрована електронна доставка, інтероперабельність тощо [15]. Також варто зазначити положення Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. № 851-IV (далі – Закон № 851-IV). Так, згідно зі ст. 7 вищенаведеного Закону електронна копія електронного документа засвідчується у порядку, встановленому законом. Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене у порядку, встановленому законодавством [5]. Проте, варто констатувати той факт, що й досі в чинному законодавстві відсутня процедура засвідчення як електронної копії електронного доказу, так і його паперової копії. Як показує практика, відсутність порядку такого посвідчення в процесі подання до суду як доказу інформації з мережі Інтернет або на електронних носіях, неминуче призводить до виникнення питань щодо належності та допустимості таких доказів. На відміну від звичайного документа, електронний документ «перетворюється» на доступну форму для сприйняття людиною лише за допомогою технічних засобів або спеціальних програм. Таку особливість електронних доказів обов'язково потрібно враховувати суду при їх дослідженні та оцінці.

Правова доктрина пропонує різні варіанти виходу з даної ситуації. Зокрема, Ю.С. Павлова вважає, що зміст електронних документів мав би посвідчуватись незалежним учасником цивільно-правових відносин, який наділений спеціальною компетенцією забезпечувати достовірність юридичних фактів. З огляду на відсутність особистої зацікавленості у нотаріуса та наявність спеціальної компетенції у суду було б достатньо підстав вважати такий доказ допустимим і використовувати його під час розгляду справ. Наприклад, надання до суду роздруківки сторінки з Інтернет-сайту, на якому розповсюджено недостовірну інформацію, є недопустимим доказом, адже суд не має прямої процесуальної можливості оглянути відповідну сторінку в Інтернеті та перевірити достовірність наданої інформації.

У той же час залучення нотаріуса дозволило б зафіксувати зміст Інтернет-сторінки і надати роздруківці з сайту юридичної сили, що дозволило б використати її рівноцінно з іншими доказами [6, с. 78]. Вважаємо таку точку зору цілком аргументованою, проте наразі Законом України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-ХІІ і Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, досі прямо не передбачена можливість засвідчення копій електронних документів.

Необхідно звернути увагу ще й на інше, не менш актуальне питання – що вважати оригіналом, а що копією електронного доказу?

Згідно статті 101 ЦПК, електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії. Відповідно до статті 7 Закону № 851-IV оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу [5]. З аналізу вищевказаного вбачається, що законодавець розрізняє оригінал та копію електронного доказу проте не визначає критерії їх поділу. Вважаємо за необхідне звернути увагу на існування можливості безперешкодного копіювання електронних доказів без обмеження кількості копій та без будь-якої втрати їх якісних характеристик в процесі копіювання. Виникнення практичних проблем у осіб, які беруть участь у справі щодо відокремлення оригіналу електронного доказу від його копії, а також щодо засвідчення копій електронних доказів є очевидним. Наприклад, у юриста може виникнути питання: чи буде вважатися оригіналом відеозапис чи звукозапис, поданий на оптичному диску або іншому носії, якщо він був скопійований з Інтернет-серверів Youtube чи Facebook і був зроблений у прямому ефірі? [3, с. 12; 7]. Це питання залишається досі не вирішеним. Підтримуємо точку зору тих правників, які вважають, що саме той відеозапис, який був збережений на Інтернет-сервері, і є оригіналом, адже саме там з'явився перший примірник цього відео- чи аудіозапису, і цей Інтернет-сервер є його першоджерелом, а його подальше копіювання на оптичний диск є створенням копії даного відеозапису за допомогою технічних засобів.

Таким чином, законодавцем не визначені критерії того, який електронний доказ є оригіналом, а який – копією. При цьому, оригінали таких доказів, як і копії, найчастіше будуть розміщені на сторонніх пристроях, таких як карти пам'яті, диски, дискети тощо [1, с. 86].

Дійсно, внесення змін в чинний ЦПК щодо питання про електронні докази значно спростило доказування дійсних обставин справи, про-

те в той же час в суду з'явилися інша проблема щодо розрізнення дійсного електронного доказу від підробки, з'ясування їх належності, допустимості, достатності та достовірності.

Основна проблема використання електронних засобів доказування не в тому, щоб переглянути певний електронний носій інформації, а в тому, щоб з'ясувати методи, за допомогою яких буде можливим визначити достовірність інформації. В іншому разі такий засіб доказування не може бути використано в доказовій діяльності.

Законодавець не уточнив і жодним чином не врегулював питання як саме відрізнити справжній електронний доказ від його підробки, адже розвитком технологій не так вже й важко створити потрібний нам доказ завдяки спеціальним програмам, користування якими не передбачає особливої складності навіть для пересічного громадянина.

Одним з елементів доказової діяльності є оцінка судових доказів. Відповідно до ч. 1 ст. 89 ЦПК України, суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів [4].

Суттєвим недоліком електронного документообігу, як й інформації в електронній формі в цілому, є легкість внесення до нього змін, і, як наслідок, відсутність упевненості в достовірності отриманого електронного документа.

Втім ситуацію певною мірою може виправити наявність специфічних реквізитів – метаданих, за допомогою яких можна встановити час створення та внесення змін до файлу, комп'ютер, на якому було файл створено чи змінено тощо.

Технічно достатньо легко з'ясувати, з якого саме комп'ютера було відправлено той чи інший файл, але досить важко персоніфікувати його відправника. Навіть добросовісний користувач інтернет-пошти може за необхідності використати іншу, «анонімну» адресу електронної пошти для відправлення повідомлення. Нарешті, досить часто трапляються різного роду зловживання та недобросовісність користувачів електронної пошти [8, с. 120].

Щодо звуко- та відеозаписів, які здійснені поза судовим засіданням, то необхідно враховувати умови здійснення запису, тобто підстави здійснення звуко- чи відеозапису, обстановка, в якій проводився такий запис, апаратура, яка була використана тощо. Оскільки звуко- та відеозаписи можуть проводитись і звичайними громадянами, в такому випадку також необхідно з'ясувати умови здійснення запису для оцінки допустимості засобу доказування. При цьому необхідно враховувати положення закону, зокрема ч. 1 ст. 307 ЦК України, де передбачено, що фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеооплівку лише за її згодою [9].

Щодо питання використання Інтернету як джерела доказової інформації, то виникає багато суперечок на практиці, оскільки він містить різноманітну інформацію, в тому числі політичного, комерційного або приватного характеру, а також літературні та музичні твори, товарні знаки та інші об'єкти інтелектуальної власності. І тому особливості електронної форми існування інформації в комп'ютерній мережі викликають

потребу в належному правовому регулюванні порядку використання такої інформації в доказовій діяльності [8, с. 100]. Закон України «Про телекомунікації» містить наступне визначення. «Інтернет – всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами» [12].

Окремі моменти використання інформації в мережі Інтернет було врегульовано у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [13].

Важливим джерелом доказової інформації можуть стати електронні поштові повідомлення. Водночас, їх суттєві особливості викликають багато процесуальних питань, зокрема форма їх надання для дослідження суду або особливості встановлення достовірності інформації, яка передається по каналам електронного зв'язку.

Але, в той же час, слід звернути увагу, що електронний документ має специфіку, яка зумовлена механізмом його створення, зберігання, внесення змін та знищення. Оскільки час та обставини створення такого документа не можуть бути відображені в матеріальній формі, необхідно забезпечити їх наявність у змісті. Іншими словами, електронний документ володіє набагато ширшим колом реквізитів (метаданих) у порівнянні з паперовим. Специфічна технічна інформація, яка виступає своєрідними реквізитами електронного документа, здатна як полегшити, так і ускладнити процедуру ідентифікації документа. Для забезпечення ідентифікації може бути використано факсимільне відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, електронний підпис або інший аналог власноручного підпису у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів [8, с. 98].

В.О. Калятінім зазначається, що суттєвим недоліком електронного обміну повідомленнями через мережу Інтернет є легкість внесення до нього змін, адже під час проходження незашифрованого електронного листа від відправника до адресата багато осіб може отримати до нього доступ, навіть без застосування спеціальних засобів щодо перехоплення повідомлень [11, с. 13].

Виходячи зі справи *United States v. Safavian* (D.D.C. May 23, 2006), суд відхилив клопотання відповідача про виключення повідомлень електронної пошти з числа доказів, та ухвалив, що відповідач стверджує, що електронні повідомлення не викликають довіри, особливо ті, що включені до переадресованих іншим особам повідомлень [14].

При використанні зазначених джерел доказової інформації найважливішими є питання ідентифікації, тобто встановлення автора повідомлення, та автентифікації, тобто підтвердження дійсності факту авторства. Вказані питання не є суто технічними, і в багатьох випадках суд і без призначення експертизи може встановити авторство повідомлення, виходячи з його змісту,

характерник ознак, використання адреси електронної пошти в іншому листуванні [8, с. 121].

Висновки та пропозиції. З приводу проблеми посвідчення електронних доказів варто зазначити наступне. Як показує практика, відсутність порядку такого посвідчення в процесі подання до суду як доказу інформації з мережі Інтернет або на електронних носіях, неминуче призводить до виникнення питань щодо належності та допустимості таких доказів. На відміну від звичайного документа, електронний документ «перетворюється» на доступну форму для сприйняття людиною лише за допомогою технічних засобів або спеціальних програм. Таку особливість електронних доказів обов'язково потрібно враховувати суду при їх дослідженні та оцінці. Таким чином, враховуючи наявність проблеми засвідчення електронних копій електронного доказу доцільно внести зміни до Закону України «Про нотаріат», доповнивши у статті 34 «Нотаріальні дії, що вчиняють нотаріуси» таким положенням: *«засвідчують вірність електронних і паперових копій з електронних документів»*. З приводу іншої проблеми: ідентифікації оригіналу та копії електронного доказу, вважаємо, що для врегулювання таких суперечностей доцільно доповнити ЦПК статтею 100-1, в якій визначити поняття «оригінал електронного доказу» та «копія електронного доказу» таким чином: *«Стаття 100-1. Оригінал і копія електронного доказу 1. Оригінал електронного доказу – це інформація в електронній формі, зокрема електронний документ, що має набір обов'язкових реквізитів та (або) властивостей, що робить таку інформацію неповторною та відмінною від інших подібних електронних доказів. Графічні (цифрові) зображення, відеозаписи та звукозаписи, що зберігаються на різних електронних носіях інформації, використовуються як оригінали електронних доказів та не можуть вважатися електронними копіями, крім випадків, коли періоджерелом виникнення таких об'єктів є мережа Інтернет (створені безпосередньо у мережі Інтернет). 2. Копія електронного доказу – створений електронними (цифровими) засобами або відтворений візуально на папері примірник електронного доказу, що відповідає оригіналу та засвідчений у встановленому законом порядку. 3. Положення Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» щодо оригіналів та копій електронних документів можуть застосовуватися до електронних доказів у частині, не врегульованій цією статтею»*. З приводу проблеми подробиць електронних доказів, то вважаємо за потрібне зазначити, що дійсно існують певні недоліки електронної форми при оцінці достовірності інформації, однак в більшості випадків вони є менш значимими у порівнянні із іншими перевагами електронного обміну інформацією. Тому недоречно розглядати інформацію в електронній формі як недопустиму з мотивів її можливої фальсифікації. Виходячи саме з практики, електронні джерела часто не викликають у суду довіри, необхідної для визнання таких повідомлень повноцінним доказом, проте у разі виникнення питань щодо авторства та достовірності підпису може бути призначена судова експертиза. Також передбачена можливість залучати спеціаліста,

який допоможе дослідити таке повідомлення не на магнітному чи паперовому носії, а безпосередньо на комп'ютері отримувача повідомлення. Так, особа зі спеціальними знаннями в галузі комп'ютерних технологій може встановити, звідки було відправлено електронне повідомлення, час відправлення, час отримання, адресат, чи було порушено цілісність інформації. Крім того, вважаємо, що від особи, яка надає звуко- чи відеозапис на електронному чи іншому носії варто зазначити коли, ким, за яких умов було здійснено такий запис для забезпечення більш конкретного та точного визначення походження інформації. Складнощі щодо автентифікації та ідентифікації повідомлень, які передаються за допомогою каналів електронного зв'язку, відсутності конкретних доказів про внесені до електронних повідомлень зміни, на підставі однієї лише можливості таких

змін не повинні повністю виключати використання електронних повідомлень як доказів для їх пред'явлення суду. Сторони наділені правом надання суду зазначених доказів, а інша сторона, в свою чергу, має право оспорювати їх зміст та сам факт відправлення.

З урахуванням вищенаведеного варто зазначити, що наразі у вітчизняній практиці дійсно наявні проблемні аспекти з приводу використання електронних доказів у цивільному процесі. Проте варто визнати факт існування і деяких інших проблем з даного питання. Наприклад, досі існує проблема забезпечення електронних доказів тощо.

Впевнені, що запропоновані шляхи удосконалення вітчизняного законодавства обов'язково стануть рішучим кроком до вирішення коментованої проблеми.

Список літератури:

1. Петренко В.С. Електронні докази в цивільному процесі: проблеми застосування на практиці. *Молодий вчений*. 2018. № 1(53). С. 83–88.
2. Каламайко А.Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі. *Право та інновації*. 2015. № 2(10). С. 127–132.
3. Воронюк О. Електронні докази: що вважати оригіналом, а що – копією? *Закон і Бізнес*. 2017. № 45(1343). С. 12.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 30.04.2018).
5. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення: 30.04.2018).
6. Павлова Ю. С. Особливості збирання і процесуального закріплення електронних доказів в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 4. С. 76–80.
7. Кодола Б. Електронні докази: регулювання, яке буде складно застосувати на практиці. *Закон і Бізнес*. 2017. № 49. С. 31–37. URL: http://zib.com.ua/ua/131203elektronni_dokazi_regulyuvannya_yake_bude_skladno_zastosuvat.html (дата звернення: 30.04.2018).
8. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 242 с.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2004 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 30.04.2018).
10. Калятин В.О. Правові аспекти використання електронної пошти. *Юридичний світ*. 2001. № 7. С. 10–16.
11. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22 травня 2003 р. № 852-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15> (дата звернення: 30.04.2018).
12. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15> (дата звернення: 30.04.2018).
13. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 / Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 30.04.2018).
14. Аркфелд М.Р. Електронні відкриття та докази. *Фенікс*. 2018. № 6. С. 7–135.
15. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05 жовтня 2017 р. №2155-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення: 30.04.2018).

References:

1. Petrenko V.S. (2018). Elektronni dokazy v tsyvilnomu protsesi: problemy zastosuvannya na praktytsi [Electronic Evidence in the Civil Process: Problems of Application in Practice]. *Young scientist*, no. 1(53), pp. 83–88.
2. Kalamaiko A.Yu. (2015). Mistse elektronnykh zasobiv dokazuvannya ta okremi pytannia yikh vykorystannya v tsyvilnomu protsesi [The place of electronic evidence and some issues of their use in the civil process]. *Right and innovation*, no. 2(10), pp. 127–132.
3. Voroniuk O. (2017). Elektronni dokazy: shcho vvazhaty oryhinalom, a shcho – kopiieiu? [Electronic evidence: what to consider as an original and what is a copy?]. *Law and Business*, no 45, p. 12.
4. Civilniy prozesualniy codex (2017). [The Civil Procedural Code of Ukraine as amended on October 3, 2017. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine]. No. 48. St. 436.
5. Elektronni dokumenti [On electronic documents: Law of Ukraine dated May 22, 2003]. No. 851-IV (with amendments and supplements in the wording of 30.09.2015). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
6. Pavlova Yu.S. (2017). Osoblyvosti zbyrannia i protsesualnoho zakriplennia elektronnykh dokaziv v tsyvilnomu sudochynstvi [Features of collection and procedural consolidation of electronic evidence in civil proceedings]. *Scientific Herald of Kherson State University*, no. 4, pp. 76–80.
7. Kodola B. (2017). Elektronni dokazy: rehulivannia, yake bude skladno zastosuvaty na praktytsi [Electronic evidence: regulation that will be difficult to apply in practice]. *Law and Business*, no 49, pp. 31–37. Available at: http://zib.com.ua/ua/131203elektronni_dokazi_regulyuvannya_yake_bude_skladno_zastosuvat.html (accessed 30 april 2019).
8. Kalamaiko A.Yu. (2016). Elektronni zasoby dokazuvannya v tsyvilnomu protsesi [Electronic evidence in the civil process] (PhD Thesis), Kharkiv : National Law University of Yaroslav Mudryi.
9. The Civil Code of Ukraine / Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BPD). 2003. No. 40-44. Art. 356.

10. Kaliatyn V.O. (2001). Pravovi aspekty vykorystannia elektronnoi poshty [Legal aspects of using email]. *The legal world*, no 7, pp. 10–16.
11. About electronic digital signature / Law of Ukraine dated May 22, 2003 [Electronic resource]. The Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/852->
12. Pro telekomunikaciyi / Zakon Ukrayini [On Telecommunications // Law of Ukraine] dated November 18, 2003. No. 1280-IV. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T031280.html
13. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini vid 27.02.2009 roku № 1 Pro sudovu praktiku u spravah pro zahist gidnosti ta chesti fizichnoyi osobi, a takozh dilovoyi reputaciyi fizichnoyi ta yuridichnoyi osobi. [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated February 27, 2009 No. 1. On Judicial Practice in the Protection of the Will and Honor of an Individual, as well as the Business Reputation of a Physical and Legal Person]. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09
14. Arkfeld M.R. (2018). Elektronni vidkryttia ta dokazy [Electronic discoveries and evidence]. *Phoenix*, no 6, pp. 7–135.
15. Pro elektronni dovirchi posluzhi [About electronic trust services] / Law of Ukraine dated on 05.10.2017 p. No. 2155-VIII.